

Floran i Betängen

av Thorsten Jansson (text & foto) & Ulla-Britt Andersson (text)

Betängen, även kallad Rune Jons äng efter den siste brukaren Rune Jonsson i Skogsby, sköts sedan ett tiotal år tillbaka av Torslunda hembygdsförening. Ängen hade då vuxit igen och föreningen beslöt att försöka förvalta arvet efter Rune Jonsson och hans föregångare i det gamla kulturlandskapet.

Arbetet går ut på att hålla markerna öppna på ett sätt som liknar den gamla ängskötseln. Det innebär bland annat att man tidigt på våren räfsar ihop nedfallna grenar, ris och höstlöv i högar och eldar upp dem. Det kallas fagning, och görs enligt gammal sed i april när vitsipporna har slagit ut. Därför kallas vitsippan fagningsblomma.

Efter fagningen får ängen ligga öröd och växa fram till sommaren. Då är det dags för slåttern. Den görs när de viktiga ängsväxterna har släppts sina frön. Då kommer de nyslipade liarna fram och ängsgräset faller för de av hembygdsföreningens stöttepelare som besitter lieslåtterns handlag. Delar av ängen slås dock med maskin, så kallad slätterbalk.

När gräset har legat och torkat en tid räfsas växterna ihop. Det är ingen städning. I själva verket är denna höskörd ett eko av det forna ängsbruket då ängarna försörjde Sverige. Höet var den näring som ängen kunde producera, och blev mat åt djuren som i sin tur försörjde människorna genom att under vintern producera gödning till åkrarna. Därför hette det att ängen var åkers moder.

Detta gamla, idag i stort sett försvunna landskap av ängsmarker anses ha varit det biologiskt rikaste som någonsin funnits i Sverige.

Om man tittar noga på de askar som vuxit upp i ängen ser man att kronan ofta är uppdelad i flera stammar eller grenar. Det är spår av hamling som är ett gammalt sätt att beskära träden för att ta vara på löv och kvistar som, liksom ängshöet, sparades till vinterfoder åt djuren. Tyvärr dör askarna av den förödande askskottsjukan och de hamlade träd som fallit ersätts därför successivt genom att nya, yngre träd nyhamlas av hembygdsföreningen. Istället för askar hamlas nu lönnar som inte drabbas av askskottsjukan.

Ett stort arbete har också lagts ned på att röja fram de rester av gamla stenhägnader och fågator som ännu finns kvar i markerna, och som för 1500 år sedan lades upp av järnålderns bönder i fornbyn Gamla Skogsby. De askar som drabbats av askskottsjukan faller till marken och måste sågas upp eftersom de annars hindrar arbetet med att sköta ängen. Genom att räkna årsringarna i askarna har man kunnat se att de största träden är 100–120 år gamla.

Många besökare reagerar över de stora mängder döda, omkullfallna träd som ligger i markerna längs stigarna i området och gör att det ser "ovärdat" ut. Det gäller för övrigt stora delar av Mittlandet. Det finns dock ett syfte med att låta träden ligga kvar och bli underlag och näring för

Fagning av ången är ett hårt arbete

svampar, lavar, insekter och fåglar, i en naturlig nedbrytningsprocess. Detta slag av "övergivna" marker är idag sällsynt i stora delar av Sverige och Europa.

Askskottsjukan sprids av en svamp som gör att träden inte längre kan ta upp näring och torkar när rotsystemet dör. Sjukdomen har drabbat stora delar av Europa. Det finns dock tecken på att askarna så småningom kan utveckla immunitet mot sjukdomen och överleva.

Betängen beskrevs som utflyktsmål 43 i "En guide till Ölands växtvärld". Vackrast är lokalen i april-maj när vårfloran är som rikast. Speciellt slås besökare från magrare trakter av Sverige av den stora mängden med blåsippor i alla färger. Hela färgpaletten målas upp: vitt-ljusrosa-rosaröd-ljusblå-mörkblå-blålila. Färgen på blommorna har inget med markens pH-värde att göra utan är genetiskt betingad. Men vad ska nu det vetenskapliga namnet vara: *Anemone hepatica* eller *Hepatica nobilis*? Debattens vågor har gått höga. Linné gav blåsippa namnet *Anemone hepatica* där *Anemone* är släktnamnet och *hepatica* artepitetet. Senare har forskare ansett att blåsippa skiljer sig så pass mycket i utseendet från ex. vitsippa *Anemone nemorosa* och mer liknar arter i släktet *Hepatica*. Namngivning inom taxonomin (vetenskapen om indelning av allt levande i domän, rike, klass, familj, släkte, art, underart osv) följer vissa regler där man ska använda det äldsta artepitetet dvs. Linnés. Egentligen skulle blåsippa därför heta *Hepatica hepatica* men växter kan inte ha samma släktnamn som artepitet. Därför fick blåsippa det näst äldsta namn man fann nämligen *Hepatica nobilis*. Däremot går det utmärkt bland fåglar att ha samma släkt- och artnamn exempelvis tranans *Grus grus*. Modern DNA-forskning har senare visat att blåsippa inte alls är så skild från vitsippa utan har utvecklats inuti en svärm av sippor i släktet *Anemone*; detta kallas parafyli och är inget uppskattat begrepp bland forskare. Nu tror jag inte att blåsippan bryr sig om all oreda och hätska debatter den gett upphov till; man kan bara njuta av det vackra och förundras över mångfalden. Sällsynt kan blåsippa ha fyllda blommor

Löv och mindre kvistar samlas ihop och bränns på speciellt utvalda ställen

där ståndarna är omvandlade till kronblad. Även bladen kan variera och har ibland flammigt, grönvita fläckar. Blåsippa skiljer sig från vitsippa genom att vara beroende av fröspridning medan vitsippa kan föröka sig genom att jordstammen tillväxer. Fröna hos blåsippor har ett oljerikt bihang så kallat elaiosom. Detta för att locka till sig myror som bär med sig fröet till sin stack för att där ta loss fettets och kasta bort fröet. På detta sätt kan blåsippa sprida sig åtminstone ett kortare stycke tills myran tröttnar på sin last. Med detta kan man förstå att det är viktigt att myrorna trivs i en blåsippskog annars blir det svårare med förökningen. Och därför ska du inte heller plocka stora buketter av blåsippa eftersom den då inte kan sprida sig vidare; plocka hellre vitsippor.

Andra lundens invånare är skogsbingel

Mercurialis perennis som är en av de tidigaste vårblommorna. Växten är dioik dvs. tvåbyggare där plantorna endera har ståndare (hannar) eller pistiller (honor). Skogsbingel gör inte så mycket väsen av sig med sina friskt gröna blad och blommor som också går i grönt. Förr kunde man som exkursionsledare berätta för de ofta förvånade deltagarna att de utan att veta om det gick med skogsbingel i plänboken. På de gamla hundralapparna var nämligen Linné och skogsbingel, både en han- och en honplanta, avbildade.

I Betängen växer rikligt med buskstjärnblomma *Stellaria holostea*. Den tillhör familjen nejlikväxter Caryophyllaceae och har på Öland en nästan strikt västlig utbredning. De stora, vita blommorna har kronblad som är kluvna till hälften vilket är en bra karaktär för att känna igen växten.

Tandrot *Cardamine bulbifera* brukar dra till sig uppmärksamhet med sina stora, ljuslila-rosa blommor och de brunvioletta groddknopparna som sitter i bladvecken. Fröbilden är dålig, i stället sprids växten genom groddknopparna, en form av apomixis (förökning utan befruktning dvs. en form av jungfrufödelse).

Tidigt uppe är även mörk lungört *Pulmonaria obscura* som brukar ses redan i mars med maximal blomning under april månad. Blommorna hos lungört skiftar färg under sin levnad. Från början är de röda, för att sedan bli lila och slutligen visna i blått. Orsaken till detta är att färgämnet i blombladen är pH-beroende och fungerar som en indikator. Från början är miljön i blombladen surare men med tiden blir den alltmer basisk varför blomfärgen skiftar alltmer åt det blåa hållet.

Några växter brukar man kunna se under våren som kvarstående och lätt igenkännliga vinterståndare nämligen ängsskära *Serratula tinctoria* och luden johannesört *Hypericum hirsutum*. Ängsskära är ganska vanlig på Öland och växer främst i randmiljöer som skogsbryn, längs skogsvägar och i åkerkanter. Som artnamnet tinctoria antyder har växten använts vid färgning. Redan Linné kända till förekomsterna på Öland och skriver 1742. "Ängskären köpes i Calmar ifrån Öland för 10 styfwer Lispundet, där den växer ymnogt." Om ullgarn betas med alun ger ängsskära en gul färg.

Luden johannesört växer i rikare skogar och är ganska vanlig inom den så kallade Mittlandsskogen dvs. det skogsklädda området mellan östra och västra landsvägen, söder om Borgholm och norr om

Stora alvaret. Skogen är helt unik och har uppkommit spontant när den gamla betesmarken, så kallad utmark, övergavs och fick växa igen. I området finns många spår efter gamla bosättningar från järnåldern med husgrunder, hägnader och även fornborgar. Betydande delar av skogen har varit trädbevuxen under lång tid, så kallad inägomark, med rester av gamla slätterängar. Dessa slättermarker kan ibland varit brukade så sent som för drygt 100 år sedan. I Mittlandsskogen finns en mix av kalkrik, lerig moränmark omväxlande med mer sandiga avlagringar avsatta av havet. På flera ställen är jordtäcket tunt, kalkstenen går i dagen och "minialvar" utbildas. Området är dåligt dränerat och i svackor ses skogskärr och större våtmarker med omgivande kalkfuktängar. Eftersom betet till största delen upphört inom skogen håller många av kärren på att växa igen med ag *Cladium mariscus*. Nästan hälften av skogen utgörs av så kallad ädellövskog och ca 5 % av hässlen, de två mest intressanta skogstyperna ur botanisk synvinkel. Resterande är lövskogar, främst med björk, och planterad barrskog.

Även i Betängen finns spår av järnåldern i form av Gamla Skogsby. En av husgrunderna mäter drygt 50 meter och är en av de största på Öland. Vid ruinerna finns gott om hålnunneört *Corydalis cava* i båda sina färguppsättningar: gräddvitt och rödviolett. Hålnunneört som förr kallades skånsk nunneört finns som spontan främst i Skåne och på Öland. På de flesta lokaler överväger den röda färgformen. Jordstammen är knöllig och ihålig, ju äldre plantan är desto större blir hålrummet. Även hålnunneörten tar hjälp med myror för fröspridningen men för att fröna ska

gro krävs en viss störning i markskiktet exempelvis av betande djur.

Mest känd botaniskt är ändå Betängen för att man där kan se alla våra tre vildväxande almarter. Längs stenvägg som löper västerut där bilen kan parkeras växer gott om lundalm *Ulmus minor*. Trädet är klonbildare vilket tyvärr är till nackdel när det angrips av almsjukan, en svampsjukdom som sprids med almsplintborren. Almsjukan kan på kort tid slå ut hela dungar med lundalm, något som drabbat även Betängen. Lundalmen känns igen på att de unga grenarna ofta har så kallade kroklistor. Barken på lundalm är mycket mjuk och passar tydligen almsplintborren alldeles utmärkt. Den mest ovanliga av våra almar, vresalm *Ulmus laevis*, har också goda förekomster i området. Vresalm har en betydligt hårdare bark, något som möjligen kan vara till skydd mot

almsjukan. Barken flagar av på ett typiskt sätt vilket gör att man med lite träning lätt skiljer en vresalm från de andra skogens träd. Vresalm växer betydligt fuktigare än lundalm och ofta utbildas plankrötter vilket gör att det påminner om ett träd i en regnskog. Vresalm bildar inga skogar utan förekommer med enstaka träd spridda i de fuktigare partierna av Mittlandsskogen. Lättast att artbestämna en vresalm är under blomning och fruktsättning. Blommor och frukter har långa skaft vilket gör att trädskronorna ser yviga ut under den tidiga blomningen. Frukten är en nöt med bred hinnkant och har förutom ett långt skaft även en hårig kant. Detta skiljer den från lundalm och skogsalm *Ulmus glabra* som båda har kala och oskaftade frukter. Ett vackert träd med vresalm ser du vid koordinat 6276910/1543405.

Röjningar sker i Betängen för att gynna floran och för att visa alla fornlämningar som finns